

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гуманітарно-педагогічний факультет

ЛАТИНСЬКА МОВА

Конспект лекцій

**Укладачі –
проф. Шинкарук В.Д.
доц. Харченко С.В.**

Лекція 1 (*Lectio prima*)
ГРАФІКА ТА ФОНЕТИКА
(*Graphice et phonetike*)

План

1. Виникнення, розвиток та особливості функціонування латинської мови.
2. Періодизація історії латинської мови.
3. Фонетика. Латинський алфавіт.
4. Правила вимови.
5. Довгота та короткість складу.
6. Правила наголошення. Фонетичні особливості

*Non tam praeclārum est scire Latīne,
quam turpe nescīre*
(Сусеро, *Brutus*, 37, 140)

1. Виникнення, розвиток та особливості функціонування латинської мови

Латинська мова бере свої витоки з території Лація, що її почали заселяти в другій половині II тисячоліття до н.е. На узбережжі ріки Тибр було засноване місто Рим.

Перший період у розвитку латинської мови традиційно називають архаїчним і представлений невеликою кількістю написів. На цей час припадає літературна творчість Плавта, Теренція, Катона Старшого та ін.

Другий період називається класичним або періодом «золотої латини» і датується I ст. до н.е. – I ст. н.е. У цей час відбувається становлення літературної мови, з'являються найяскравіші зразки римської літератури різних жанрів. На цей період припадає творчість Вергілія, Овідія, Горация, Цицерона, Лукреція, Катулла, Лівія, Тібулла, Проперція та ін..

Третій період називають посткласичним («срібна латина»); у цей час призупиняється розвиток фонетичної і граматичної систем літературної мови. Літературна мова зазнає поступового відриву від розмовної. У цей період пишуть свої твори Сенека, Петроній, Марциал, Пліній Молодший, Ювенал, Тацит.

Із поступовим занепадом імперії та відходом до автономії окремих територій посилюється процес диференціації розмовної латини. Наступає четвертий період розпаду латинської мови на окремі романські мови.

В епоху Середньовіччя латина перестає бути розмовною (цю нішу заповнюють романські мови), проте вона не зникає безслідно, а продовжує обслуговувати сферу суспільно-політичного життя: науку, дипломатію, медицину, юриспруденцію.

Сьогодні латинську мову використовують у медицині, юриспруденції, агрономії, хімії тощо. Вона є державною мовою Ватикану.

2. Латинський алфавіт

Латинський алфавіт став основою для графіки всіх тих мов, що використовують латинку на противагу кирилиці.

Наприклад, англійський алфавіт додав до латинського лише літеру w. В англійському алфавіті 26 літер, а в латинському їх було 25. Проте класичний латинський алфавіт налічував 24 літери.

Латинські літери	Назва літери	Вимова
Aa	а	а
Bb	бе	б
Cc	це	к, ц
Dd	де	д
Ee	е	е
Ff	еф	ф
Gg	ге	г
Hh	га	г
Ii	і	і, й
Kk	ка	к
Ll	ель	ль
Mm	ем	м
Nn	ен	н
Oo	о	о
Pp	пе	п
Qq	ку	к
Rr	ер	р
Ss	ес	с, з
Tt	те	т
Uu	у	у
Vv	ве	в
Xx	ікс	кс, кз
Yy	іпсилон	і
Zz	зета	з

2. Вимова голосних

Звуки латинської мови, як і всіх сучасних мов, поділяють на голосні (**vocāles**) і приголосні (**consonantes**). У латинській мові є 12 голосних звуків: шість довгих [ā, ē, ī, ō, ū, ȳ] та шість коротких [ă, ě, ĭ, ǒ, ŭ, ȳ], які відповідають шістьом буквам **a, e, i, o, u, y**. Для позначення довготи і короткості прийнято нарядкові знаки: ˉ (знак довготи), ˘ (знак короткості).

a – вимовляється відкрито, як український [a]:

e – вимовляється твердо, як український [e]: ego [eɣ o] – я, erudītus [ерудітус] – освічений

i – позначає голосний звук [i] та приголосний звук [j]:

для позначення голосного вимовляється, як український [i]: ignis [іґніс] – вогонь,

для позначення приголосного вимовляється, як український [j] у двох випадках:

а) на початку слова або складу перед голосним: iniuria [інюрія] – несправедливість, coniunctio [кон'юнкціо] – сполучник

б) у середині слова між двома голосними: maior [майор] – більший, maiālis [маяліс] – травневий

o – вимовляється, як український [o]: oīgo [оріго] – походження

u – вимовляється, як український [y]: urbs [урбс] – місто, unus [унус] – один

y – вимовляється, як український [i] і вживається у словах грецького походження:

synthēsis [синтезіс] – набір, комплекс, синтез.

3. Дифтонги і диграфи

У латинській мові подібно до сучасних мов існують дифтонги і диграфи

Сполучення двох голосних, що їх вимовляють як один звук, називають **диграфом**, а складний звук у межах одного складу, – **дифтонгом**.

Дифтонги

Латинська мова має три дифтонги: **au, eu, ei**.

Дифтонг **au** вимовляється, як [ав]: aurum [аврум] – золото, Aurōra [Аврора] – Аврора, ранкова зоря

Дифтонг **eu** вимовляються, як [ев]: Eurōra [Европа] – Європа (Європа).

Дифтонг **ei** вимовляється, як [ей]: hei [гей] – гей!

Диграфи

Диграф **ae** означає звук [e]: aes [ес] – мідь, aether [етер] – етер (ефір)

Диграф **oe** вимовляється, як український [e]: oesopomā [економія] – правильне ведення господарства.

Однак **ae, oe** в окремих словах вимовляли як два звуки. Для позначення окремої вимови **ae** і **oe** над голосним **e** ставлять дві крапки **aē, oē**, або риску – **aē, oē**: aēr [аер] – повітря; aloē [алое] – алое

Запам'ятайте! У словах, які закінчуються на **-eus, -eum**, сполучення **-eu-** не є дифтонгом.

4. Вимова приголосних

У латинській мові – 18 приголосних (**consonantes**). Більшість приголосних вимовляється як відповідні звуки українського алфавіту.

Проте деякі мають приголосні звуки мають особливості вимови: на якість приголосного або впливає наступний звук, або попередній та наступний одночасно.

c – вимовляємо, як українські [ц] і [к].

Запам'ятайте, що **c** вимовляємо, як [ц] перед **e, i, y, oe, ae, eu**: *centenarium* [центенаріум] – центнер, *seca* [цера] – віск, *circulus* [ціркулюс] – коло, *citrus* [цітрус] – цитрусове дерево, *cyclus* [ціклюс] – цикл, *cyaneus* [ціанеус] – темно-синій, *caelum* [целюм] – небо, *caeremonia* [церемонія] – пошана, культ, *coertum* [цептум] – початок, *coetus* [цетус] – зв'язок, збори, *ceu* [цев] – ніби

l – завжди вимовляємо м'яко, як український [ль]: *lapis* [ляпіс] – камінь, *lac* [ляк] – молоко, *littera* [літтера] – буква, літера

s – вимовляємо переважно, як український [с]: *subsidium* [субсідіум] – допомога, підтримка, субсидія, *sequester* [секвестер] – посередник

У середині слова між двома голосними (в інтервокальній позиції) або між голосним, з одного боку, і приголосним **m** або **n**, – з іншого, **s** вимовляється, як український [з]: *lusor* [люзор] – співець, *neoplasma* [неоплазма] – новоутворення

x – відповідає українським словосполученням [кс] і [кз]: *radix* [радікс] – корінь, *lex* [лекс] – закон. Проте на початку слова між голосними **x** вимовляється, як [кз]: *exitus* [екзітус] – кінець, *exemplum* [екземплум] – приклад

z – вимовляється, як український [з] і трапляється у словах грецького походження: *zona* [зона] – зона, пояс, *zodiācus* [зодіакус] – зодіак, *zoon* [зоон] – тварина; *zephyrus* [зефірус] – західний вітер.

Натомість у словах негрецького походження **z** читається як [ц]: *zincum* [цінкум] – цинк.

5

5. Вимова буквосполучень з «h»

Сполучення з «h» трапляються здебільшого у словах грецького походження. Це буквосполучення **ch, ph, rh, th** їх вимовляємо відповідно як [x], [ф], [р], [т]: *charta* [харта] – карта, *philosophia* [філ'озофія] – філософія; *rhombus* [ромбус] – ромб; *rhythmus* [рітмус] – ритм; *rhapsodia* [рапсодія] – пісня, рапсодія; *heoria* [теорія] – теорія; *thermae* [терме] – теплові джерела.

Латинська мова має буквосполучення з «h», що має три елементи **sch**. Його вимовляємо як [сх]: *schola* [схоля] – школа; *schemata* [схема] – схема.

6. Вимова буквосполучень «ngu», «qu», «su», «ti»

а) **ngu** перед голосним, який входить до складу буквосполучення, вимовляється, як український [нгв], а перед приголосним – [нгу]:

lingua [лінгва] – мова

angŭlus [ангулюс] – кут

singulāris [сінгуляріс] – окремий, одина;

б) **q** вживається у сполученні з «u» і перед наступним голосним вимовляється, як український [кв]:

quadrātum [квадратум] – квадрат

qualificatio [кваліфікаціо] – ступінь і вид професійної підготовки

quorum [кворум] – кількість присутніх на зборах, достатня для визнання зборів правочинними;

в) **su** перед голосним, який входить до складу буквосполучення, вимовляється, як український [св], а перед приголосним – [су]:

consuetūdo [консвєтудо] – звичка

suavis [свавіс] – приємний

suasoria [свасоріа] – захист, рекомендація

summa [сумма] – сума, підсумок

substantia [субстанція] – суть, речовина, матерія;

г) **ti** перед наступним голосним вимовляємо, як [ці]:

lectio [лекціо] – читання, вибір; eruditio [єрудіціо] – освіта, навчання; ratio [раціо] – розум.

Однак, якщо перед сполученням **ti** стоять приголосні **s, t, x**, то його слід вимовляти, як [ті]: ostium [остіум] – вхід, гирло; mixtio [мікстіо] – суміш

6. Наголос (Accentus). Склад, складоподіл

Правило наголосу. Наголос у латинській мові падає на другий склад від кінця слова, якщо голосний цього складу довгий, якщо ж він короткий, то наголос переходить на третій склад від кінця слова, незалежно від довготи чи короткості ⁶ голосного третього складу від кінця слова.

Довгота і короткість голосного звука може бути позиційною.

Поділ на склади

Кількість складів у слові залежить від кількості голосних і має певні правила.

Довгі голосні у таких найуживаніших у науковій термінології суфіксах: **-āl-, -ār-, -āt-, -īn-, -īv-, -ōs-, -ūr-, -ūt-**.

Короткі голосні в таких найуживаніших у науковій термінології суфіксах: **-īc-, -īd-, -īl-, -īt-, -ōl-, -ūl-**.

Лекція 2 (lectio secunda)

МОРФОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНИЙ НАРИС. ДІЄСЛОВО (Morphologicum summarium. Verbum)

План

1. Загальні відомості про частини мови.
2. Загальні відомості про дієслово.
3. Часові форми системи інфекта (недоконаного виду).
4. Наказовий спосіб. Теперішній час активного стану (praesens activi).
5. Теперішній час пасивного стану (praesens passivi).
6. Минулий час недоконаного виду (imperfectum).
7. Майбутній час перший (futurum I)

Veni, vidi, vici
Прийшов, побачив, переміг
Fac et spera!
Роби і надійся!

1. Загальні відомості про частини мови.

Латинська мова належить до індоєвропейських мов і за будовою є синтетичною.

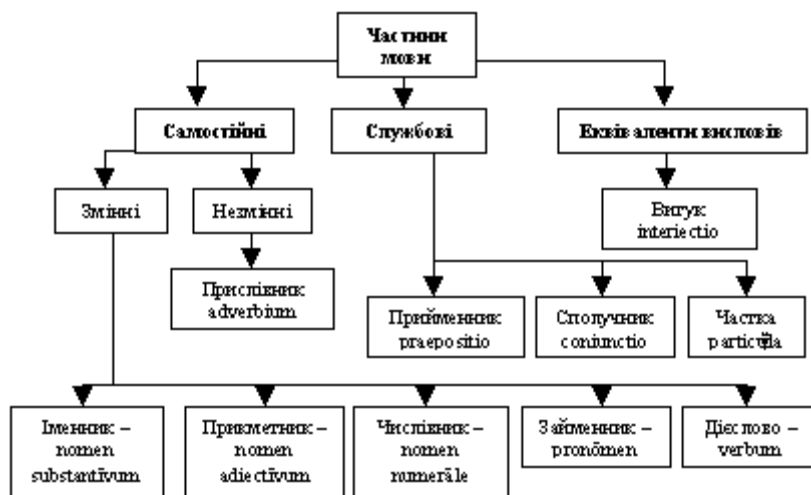
Латинська мова має 10 частин мови
5 самостійних і 5 службових.

Самостійні частини мови

Іменник – Nomen substantivum
Прикметник – Nomen adiectivum
Дієслово – Verbum
Займенник – Pronomen
Числівник – Nomen numerale

Службові частини мови

Прислівник – Adverbium
Прийменник – Praepositio
Сполучник – Coniunctio
Частка – Particula
Вигук – Interiectio

2. Загальні відомості про дієслово.

1. **Numērus (число):** singulāris (однина), plurālis (множина).
2. **Genus (стан):** actīvum (активний), passīvum (пасивний).
3. **Persōna (особа):** prima (перша), secunda (друга), tertia (третя).
4. **Modus (спосіб):** indicatīvus (дійсний), imperatīvus (наказовий), coniunctīvus (умовний).
5. **Tempus (час):** praesens (теперішній); imperfectum (минулий недоконаного виду); futūrum I (primum) (майбутній недоконаного виду); perfectum (минулий доконаного виду); plusquamperfectum (давноминулий); futūrum II (secundum) (майбутній доконаного виду)

Часові форми можуть бути доконаного і недоконаного видів. До часових форм доконаного виду (часів системи перфекта) належать: perfectum, plusquamperfectum, futūrum II. До часових форм недоконаного виду (часів системи інфекта) належать: praesens; imperfectum; futūrum I.

6. **Coniugatio (дієвідміна):** prima (перша); secunda (друга); tertia (третя); quarta (четверта).

Усі дієслова діляться на чотири дієвідмини. Належність до певної відмини визначають за флексією (закінченням) основи інфекта.

Основа інфекта закінчується:

- у I дієвідміні на **-ā**;
- у II дієвідміні на **-ē**;
- у III дієвідміні на **приголосний, -ī, -ū**;
- у IV дієвідміні на **-ī**.

Дієвідміна	Infinitivus	Основа інфекта	Закінчення основи	Значення
			8	

I	amāre	amā-	-ā-	любити
II	docēre	docē-	-ē-	навчати
III	legēre	leg-	приголосний	читати
IV	audīre	audī-	-ī-	слухати

7. **Formae verbāles** (дієслівні форми): *infinitīvus* (неозначена форма дієслова); *participium* (дієприкметник); *gerundium* (віддієслівний іменник); *gerundīvum* (віддієслівний прикметник); *supīnum* (супін).

Словникова форма дієслова

У словнику латинське дієслово подають чотири основні форми в такій послідовності:

- 1-а особа однини теперішнього часу дійсного способу активного стану (***persōna prima praesentis indicatīvi actīvi***), яка закінчується на **-o**;
- 1-а особа однини минулого часу доконаного виду активного стану (***persōna prima perfecti indicatīvi actīvi***), яка закінчується на **-i**;
- супін (***supīnum***) – віддієслівний іменник, який закінчується на **-um**;
- неозначена форма дієслова теперішнього часу активного стану (***infinitīvus praesentis actīvi***), яка закінчується на **-re**.

3. Часові форми системи інфекта (недоконаного виду).

Число	Особа	Активний стан усіх часів і способів крім perf. ind. actīvi	Пасивний стан усіх часів і способів	Perfectum indicatīvi actīvi
sing.	1.	-o, -m	-or, -r	-i
	2.	-s	-ris	-isti
	3.	-t	-tur	-it
pl.	1.	-mus	-mur	-imus
	2.	-tis	-mini	-istis
	3.	-nt	-ntur	-erunt, ēre

Теперішній час дійсного способу активного стану утворюється додаванням до основи інфекта особових закінчень активного стану:

Singulāris	Plurālis
1. -o	1. -mus
2. -s	2. -tis

3. -t	3. -nt
-------	--------

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у praesens indicatīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Praesens indicatīvi actīvi				
Singulāris				
1.	laudo	doce-o	leg-o	audi-o
2.	lauda-s	doce-s	leg-i-s	audi-s
3.	lauda-t	doce-t	leg-i-t	audi-t
Plurālis				
1.	laudā-mus	docē-mus	leg-ī-mus	audī-mus
2.	laudā-tis	docē-tis	leg-ī-tis	audī-tis
3.	lauda-nt	doce-nt	leg-u-nt	audi-u-nt

Imperfectum indicatīvi actīvi утворюється додаванням до основи інфекта суфікса **-bā-** (для I–II дієвідмін) і **-ēbā-** (для III–IV дієвідмін) та особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. -m	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін в imperfectum indicatīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudā-ba-m	docē-ba-m	leg-ēba-m	audi-ēba-m
2.	laudā-ba-s	docē-ba-s	leg-ēba-s	audi-ēba-s
3.	laudā-ba-t	docē-ba-t	leg-ēba-t	audi-ēba-t
Plurālis				
1.	lauda-bā-mus	doce-bā-mus	leg-ebā-mus	audi-ebā-mus
2.	lauda-bā-tis	doce-bā-tis	leg-ebā-tis	audi-ebā-tis
3.	laudā-ba-nt	docē-ba-nt	leg-ēba-nt	audi-ēba-nt

Відмінювання допоміжного дієслова sum, esse (бути)

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	er-a -m	er-ā -mus
2.	er-a -s	er-ā -tis
3.	er-a -t	er-a -nt

Майбутній час (перший) дійсного способу активного стану (Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi)

Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi утворюється:

а) для дієслів I-II дієвідмін додаванням до основи інфекта суфікса **-b-** і

вставних тематичних голосних (див. *praesens indicatīvi actīvi* для III дієвідміни) та особових закінчень теперішнього часу:

Singulāris	Plurālis
1. -o	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

б) для дієслів III-IV дієвідмін додаванням до основи інфекта суфікса **-a-** (для 1-ї особи однини) і суфікса **-ē-** (для всіх інших осіб) та особових закінчень минулого недоконаного часу:

Singulāris	Plurālis
1. -m	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у *futūrum I (primum) indicatīvi actīvi*:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudā-b-o	docē-b-o	leg-a-m	audi-a-m
2.	laudā-b-i-s	docē-b-i-s	leg-e-s	audi-e-s
3.	laudā-b-i-t	docē-b-i-t	leg-e-t	audi-e-t
Plurālis				
1.	lauda-b-ī-mus	doce-b-ī-mus	leg-ē-mus	audi-ē-mus
2.	lauda-b-ī-tis	doce-b-ī-tis	leg-ē-tis	audi-ē-tis
3.	laudā-b-u-nt	docē-b-u-nt	leg-e-nt	audi-e-nt

Відмінювання допоміжного дієслова *sum, esse* (бути)

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	er-o	er-ī-mus
2.	er-i-s	er-ī-tis
3.	er-i-t	er-u-nt

Пасивний стан часів системи інфекта

Пасивний стан часів системи інфекта (***praesens, imperfectum, futūrum I (primum)***) відрізняється від активного стану тільки особовим закінченням. Особливості утворення ті самі, що й в активному стані.

Особові закінчення часів системи інфекта пасивного стану:

Singulāris	Plurālis
1. -or/-r	1. -mur
2. -ris	2. -mīni

3. -tur	3. -ntur
----------------	-----------------

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у praesens, imperfectum, futūrum I (primum) indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Praesens indicatīvi passīvi				
Singulāris				
1.	laudā-or =laud-or	doce-or	leg-or	audi-or
2.	laudā-ris	docē-ris	leg-ē-ris	audī-ris
3.	laudā-tur	docē-tur	leg-ī-tur	audī-tur
Plurālis				
1.	laudā-mur	docē-mur	leg-ī-mur	audī-mur
2.	lauda-mīni	doce-mīni	leg-i-mīni	audi-mīni
3.	lauda-ntur	doce-ntur	leg-u-ntur	audi-u-ntur
Особа	I	II	III	IV
Imperfectum indicatīvi passīvi				
Singulāris				
1.	laudā-ba-r	docē-ba-r	leg-ēba-r	audi-ēba-r
2.	lauda-bā-ris	doce-bā-ris	leg-ebā-ris	audi-ebā-ris
3.	lauda-bā-tur	doce-bā-tur	leg-ebā-tur	audi-ebā-tur
Plurālis				
1.	lauda-bā-mur	doce-bā-mur	leg-ebā-mur	audi-ebā-mur
2.	lauda-ba-mīni	doce-ba-mīni	leg-eba-mīni	audi-eba-mīni
3.	lauda-ba-ntur	doce-ba-ntur	leg-eba-ntur	audi-eba-ntur
Особа	I	II	III	IV
Futūrum I (primum) indicatīvi passīvi				
Singulāris				
1.	laudā-b-or	docē-b-or	leg-a-r	audi-a-r
2.	lauda-b-ē-ris	doce-b-ē-ris	leg-ē-ris	audi-ē-ris
3.	lauda-b-ī-tur	doce-b-ī-tur	leg-ē-tur	audi-ē-tur
Plurālis				
1.	lauda-b-ī-mur	doce-b-ī-mur	leg-ē-mur	audi-ē-mur
2.	lauda-b-i-mīni	doce-b-i-mīni	leg-e-mīni	audi-e-mīni
3.	lauda-b-u-ntur	doce-b-u-ntur	leg-e-ntur	audi-e-ntur

Неозначена форма дієслова теперішнього часу пасивного стану (Infinitīvus praesentis passīvi):

I	II	III	IV
laudā-ri	docē-ri	leg-i	audī-r
			i

Особливості утворення часів системи інфекта

1. У дієсловах першої дієвідміни у першій особі однини теперішнього часу кінцевий голосний основи інфекта **-ā** зливається з особовим закінченням **-o** в одне **-o**.

2. У теперішньому часі в дієсловах третьої дієвідміни та у майбутньому часі в дієсловах першої та другої дієвідмін між основою (суфіксом) та особовим закінченням вставляються тематичні голосні: перед **-s**, **-t**, **-m** вставляється **-ī**; перед **-r** — **-ē**; перед **-n** — **-u**.

3. У дієсловах четвертої дієвідміни в теперішньому часі в третій особі множини між основою і особовим закінченням вставляється **-u**.

Наказовий спосіб (modus imperativus)

Наказовий спосіб теперішнього часу (Imperativus praesentis activi) має 2-у особу однини і множини.

Другу особу однини наказового способу утворюють, відкидаючи від неозначеної форми закінчення **-re**, а 2-у особу множини, — додаючи до однини закінчення **-te**.

Від дієслів III дієвідміни 2-а особа множини наказового способу утворюється додаванням до презентної основи закінчення **-tē**.

Інфінітив	2 persona sing.	2 persona plur.
<i>amare</i> (кохати)	<i>ama!</i> (кохай!)	<i>amate!</i> (кохайте!)
<i>habere</i> (мати)	<i>habe!</i> (май!)	<i>habete!</i> (майте!)
<i>legere</i> (читати)	<i>lege!</i> (читай!)	<i>legtte!</i> (читайте!)
<i>audire</i> (слухати)	<i>audi!</i> (слухай!)	<i>audite!</i> (слухайте!)

Дієслова III дієвідміни *dicere* (говорити), *ducere* (вести), *facere* (робити) мають у 2-й особі однини чисту основу: *dic* — говори!, *duc* — веди!, *fac* — роби!.

Другу особу множини утворюють за загальним правилом: *dicite* — говоріть!, *ducite* — ведіть!, *facite* — робіть!

Наказовий спосіб дієслова *esse*: *es* — будь!, *este* — будьте!

Наказовий спосіб майбутнього часу (imperativus futuri)

Форми 2-ї і 3-ї особи однини утворюють додаванням до основи *praesentis* закінчення **-to**, 2-ї особи множини — **tote**, 3-ї особи множини **ftto** (в IV дієвідміні **unto**); в III дієвідміні ці закінчення приєднуються за допомогою звичайний коротких голосних **-i** або **-i**. Наприклад: *audire* — слухати

2 persona sing.	2 persona plur.
-----------------	-----------------

audito — ти повинен слухати!	auditote — ви повинні слухати!
audito — він повинен слухати!	audiunto — вони повинні слухати!

Три часи: **perfectum** (минулий доконаний час), **plusquamperfectum** (давноминулий час) і **futūrum II (secundum)** (майбутній доконаний час) утворюють систему перфекта (систему доконаних часів) і виражають завершену дію.

Морфологічно ці часи належать до одного типу: активний стан утворюється синтетичним шляхом від основи перфекта, пасивний стан – аналітичним шляхом за допомогою дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (*participium perfecti passīvi*), що утворюється від основи супіна, і дієслова *esse* – бути.

1. Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану (*Perfectum indicatīvi actīvi*)

Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану (**perfectum indicatīvi actīvi**) утворюється додаванням до основи перфекта таких особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. -i	1. -īmus
2. -isti	2. -istis
3. -it	3. -ērunt

Основа перфекта визначається через відкинення від другої основної форми дієслова закінчення **-i**.

Діє-відміна	Основні форми дієслова	Друга основна форма дієслова	Основа перфекта
I	laudo, laudāvi, laudātum, laudāre – хвалити	laudāvi	laudāv-
II	doceo, docui, doctum, docēre – навчати	docui	docu-
III	lego, legi, lectum, legēre – читати	legi	leg-
IV	audio, audīvi, audītum, audīre – слухати	audīvi	audīv-

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у *perfectum indicatīvi actīvi*:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudāv-i	docu-i	leg-i	audīv-i
2.	laudāv-isti	docu-isti	leg-isti	audīv-isti
3.	laudāv-it	docu-it	leg-it	audīv-it
Plurālis				
1.	laudāv-īmus	docu-īmus	leg-īmus	audīv-īmus

2. laudav-istis docu-istis leg-istis audiv-istis
3. laudav-ērunt docu-ērunt leg-ērunt audiv-ērunt

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути) в perfectum indicatīvi:

Singulāris	Plurālis
1. fu-i	1. fu-īmus
2. fu-isti	2. fu-istis
3. fu-it	3. fu-ērunt

2. Давноминулий час дійсного способу активного стану (Plusquamperfectum indicatīvi actīvi)

Давноминулий час дійсного способу активного стану (**plus-quamperfectum indicatīvi actīvi**) утворюється додаванням до основи перфекта суфікса **-ērā-** і особових закінчень минулого часу недо-конаного виду активного стану:

Singulāris	Plurālis
1. -m	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у plusquamperfectum indicatīvi actīvi:

Особа I	II	III	IV
Singulāris			
1. laudav-ērā-m	docu-ērā-m	leg-ērā-m	audiv-ērā-m
2. laudav-ērā-s	docu-ērā-s	leg-ērā-s	audiv-ērā-s
3. laudāv-ērā-t	docu-ērā-t	leg-ērā-t	audiv-ērā-t
Plurālis			
1. laudav-erā-mus	docu-erā-mus	leg-erā-mus	audiv-erā-mus
2. laudav-erā-tis	docu-erā-tis	leg-erā-tis	audiv-erā-tis
3. laudav-ērā-nt	docu-ērā-nt	leg-ērā-nt	audiv-ērā-nt

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути) в plusquamperfectum indicatīvi:

Singulāris	Plurālis
1. fu-ērā-m	1. fu-erā-mus
2. fu-ērā-s	2. fu-erā-tis
3. fu-ērā-t	3. fu-ērā-nt

3. Майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi)

Майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану (**futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi**) утворюється додаванням до основи перфекта

суфікса **-ēr-** в першій особі однини і суфікса **-ērī-** в усіх інших особах і особових закінчень теперішнього часу активного стану:

Singulāris	Plurālis
1. -o	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudav-ēr-o	docu-ēr-o	leg-ēr-o	audiv-ēr-o
2.	laudav-ēri-s	docu-ēri-s	leg-ēri-s	audiv-ēri-s
3.	laudāv-ēri-t	docu-ēri-t	leg-ēri-t	audiv-ēri-t
Plurālis				
1.	laudav-erī-mus	docu-erī-mus	leg-erī-mus	audiv-erī-mus
2.	laudav-erī-tis	docu-erī-tis	leg-erī-tis	audiv-erī-tis
3.	laudav-ēri-nt	docu-ēri-nt	leg-ēri-nt	audiv-ēri-nt

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути) у futūrum II (secundum) indicatīvi:

Singulāris	Plurālis
1. fu-ēr-o	1. fu-erī-mus
2. fu-ēri-s	2. fu-erī-tis
3. fu-ēri-t	3. fu-ēri-nt

Часи системи перфекта дійсного способу пасивного стану

1. Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Perfectum indicatīvi passīvi)

Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (**perfectum indicatīvi passīvi**) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в теперішньому часі дійсного способу.

Participium perfecti passīvi утворюється додаванням до основи супіна родових закінчень **-us** (m), **-a** (f), **-um** (n).

Зразок утворення participium perfecti passīvi:

Дієвідміна	Основні форми дієслова	Основ а супіна	Participium perfecti passīvi
I	laudo, laudāvi, laudātum,	laudāt-	laudāt-us, a, um – похвалений, а,

	laudāre		e
II	doceo, docui, doctum, docēre	doct-	doct-us, a, um – навчений, а, е
III	lego, legi, lectum, legēre	lect-	lect-us, a, um – прочитаний, а, е
IV	audio, audīvi, audītum, audīre	audīt-	audīt-us, a, um – вислуханий, а, е

Основа супіна утворюється відкиданням від третьої основної форми дієслова (супіна) закінчення **-um**.

Participium perfecti passivi відмінюється як прикметники першої і другої відміни. Він виступає складовою частиною трьох доконаних часів (**perfectum, plusquamperfectum, futūrum II(secundum)**) пасивного стану.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у perfectum indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um sum	doctus, a, um sum	lectus, a, um sum	audītus, a, um sum
2.	laudātus, a, um es	doctus, a, um es	lectus, a, um es	audītus, a, um es
3.	laudātus, a, um est	doctus, a, um est	lectus, a, um est	audītus, a, um est
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a sumus	docti, ae, a sumus	lecti, ae, a sumus	audīti, ae, a sumus
2.	laudāti, ae, a estis	docti, ae, a estis	lecti, ae, a estis	audīti, ae, a estis
3.	laudāti, ae, a sunt	docti, ae, a sunt	lecti, ae, a sunt	audīti, ae, a sunt

2. Давноминулий час дійсного способу пасивного стану (Plusquamperfectum indicatīvi passīvi)

Давноминулий час дійсного способу пасивного стану (**plusquamperfectum indicatīvi passīvi**) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passivi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в минулому часі недоконаного виду дійсного способу.

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у plusquamperfectum indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um eram	doctus, a, um eram	lectus, a, um eram	audītus, a, um eram
2.	laudātus, a, um eras	doctus, a, um eras	lectus, a, um eras	audītus, a, um eras

3.	laudātus, a, um erat	doctus, a, um erat	lectus, a, um erat	audītus, a, um erat
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a erāmus	docti, ae, a erāmus	lecti, ae, a erāmus	audīti, ae, a erāmus
2.	laudāti, ae, a erātis	docti, ae, a erātis	lecti, ae, a erātis	audīti, ae, a erātis
3.	laudāti, ae, a erant	docti, ae, a erant	lecti, ae, a erant	audīti, ae, a erant

3. Майбутній час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi)

Майбутній час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (**futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi**) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в майбутньому першому часі дійсного способу.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um ero	doctus, a, um ero	lectus, a, um ero	audītus, a, um ero
2.	laudātus, a, um eris	doctus, a, um eris	lectus, a, um eris	audītus, a, um eris
3.	laudātus, a, um erit	doctus, a, um erit	lectus, a, um erit	audītus, a, um erit
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a erīmus	docti, ae, a erīmus	lecti, ae, a erīmus	audīti, ae, a erīmus
2.	laudāti, ae, a erītis	docti, ae, a erītis	lecti, ae, a erītis	audīti, ae, a erītis
3.	laudāti, ae, a erunt	docti, ae, a erunt	lecti, ae, a erunt	audīti, ae, a erunt

1) Перфект виражає дію, що закінчилась у минулому, незалежно від її тривалості (perfectum historīcum).

2) Перфект означає те, що дія відбулась і результат її триває в теперішньому часі (perfectum praesens).

3) Плюсквамперфект вказує на дію, яка відбулася раніше від іншої минулої дії.

4) Футурум II виражає дію, яка відбудеться у майбутньому раніше, ніж дія, виражена майбутнім першим.

Лекція 3 (lectio tertia)
Іменник (nomen substantivum). Граматичні категорії.
Особливості відмінювання

План лекції

1. Іменник (nomen substantivum).
2. Перша відміна іменників (declinatio I).
3. Друга відміна іменників (declinatio II).
4. Третя відміна іменників (declinatio III).
5. Четверта і п'ята відміни іменників (declinatio IV et V).
6. Послідовність морфологічного розбору іменника.

Amicus Plato, sed magis amica veritas.
Платон (мені) друг, однак істина дорожча.

1. Іменник (nomen substantivum)

Іменник латинської мови має категорії роду, числа, відмінка, відміни.

	<i>Категорія роду (genus)</i>	
Genus	masculinum (m)	чоловічий рід
Genus	femininum (f)	жіночий рід
Genus	neutrum (n)	середній рід

Категорія числа (**numĕrus**)

Numĕrus singularis (S.)	однина
Numĕrus pluralis (Pl.)	множина

Деякі іменники в латинській мові вживаються тільки в однині (singularia tantum); scientia (знання), valetudo (здоров'я), ferrum (залізо). Деякі слова вживаються тільки у множині (pluralia tantum): castra (табір), arma (зброя), Saturnalia (Сатурналії)

Категорія відмінка (**casus**)

Nominativus (N. або Nom.)	називний (від nominare — називати).
Genetivus (G. або Gen.)	родовий (від genus — рід).
Dativus (D. або Dat.)	давальный (від dare — давати).
Accusativus (Acc.)	знахідний (від accusare —

звинувачувати).

Ablativus (Abi.)	аблятив (орудний, місцевий, відкладний, віддільний).
Vocativus (V. або Voc.)	кличний (від vocare — кликати).

Категорія відміни (**declination**)

Залежно від характеру основи та системи відмінкових закінчень іменники латинської мови поділяють на п'ять відмін:

- I відміна – **declinatio prima**;
 II відміна – **declinatio secunda**;
 III відміна – **declinatio tertia**;
 IV відміна – **declinatio quarta**;
 V відміна – **declinatio quinta**.

Практичну основу іменників усіх п'яти відмін виділяємо за закінченнями Genetivus singularis (родовому однини):

	<i>I відміна</i>	<i>ae</i>
II відміна	ī	
III відміна	īs	
IV відміна	ūs	
V відміна	ēī	

Словникова форма запису іменників

У словниках кожний іменник подається у двох формах: Nominativus та Genetivus singularis.

Родовий відмінок здебільшого подають скорочено: vita, ae f — життя; amicus, i (m) — друг; homo, inis (m) — людина; casus, us (m) — випадок; res, rei (f) — річ, справа.

2. Перша відміна іменників (declinatio I)

I відміна	terra, ae f – земля, країна		scientia ae f – знання	
	Sing.	Plur.	Sing.	Plur.
N.	terra	terrae	scientia	scientiae
G.	terrae	terrarum	scientiae	scientiarum
D.	terrae	terns	scientiae	scientiis
Acc.	terrain	terras	sciendum	scientiis
Abl.	terra	terns	scientia	scientiis
Voc.	terra	terrae	scientia	scientiae

До I відміни належать іменники, що в **G. Sing.** мають закінчення **-ae**:

- жіночого роду: **terra**, ae f *земля*;
- чоловічого роду, а саме: слова, що позначають істоти чоловічого роду і професії: *magistra*, ae *m вчитель*,
- власні назви на **-a**: Catillna, ae *m Катиліна*.

Іменники II відміни

II відміна	amīcus, i m – друг		exemplum, ī n – взірць, зразок	
	Sing.	Plur.	Sing.	Plur.
N.	amīcus	amīcī	exemplūm	exemplā

G.	amīcī	amīcōrŭm	exemplī	exemplorŭm
D.	amīcō	amīcīs	exemplō	exemplīs
Acc.	amīcŭm	amīcōs	exemplŭm	exemplā
Abl.	amīcō	amīcīs	exemplō	exemplīs
Voc.	amīcē	amīcī	exemplŭm	exemplā

До II відміни належать іменники, що в **G. Sing.** мають закінчення **-i**:

1) чоловічого роду

на **-us**: amicus, і *т друг*;

на **-ēr** : puēr, ěri *т мальчик*, ager, agrī *т поле*;

на **-ir**: vir, viri *т чоловік, мужчина*;

б) середнього роду на **-um**: exemplum, і *н взірець, зразок* і слова vulgus, і *н народ, толпа*, pelagus, і *н море*;

в) слово жіночого роду humus, і *ф земля, ґрунт*

г) назви дерев, країн, островів, міст (належать до жіночого роду): fagus, і *ф бук*; Aegyptus, і *ф Єгипет*; Cyprus, і *ф Кипр*; Corinthus, і *ф Коринф*.

Іменники III відміни

III відміна	victor, oris <i>т</i> <i>-переможець</i>	miles, ītis <i>т</i> – <i>воїн</i>	vox, vocis <i>ф</i> <i>-голос</i>	nomen, īnis <i>н</i> – <i>ім'я</i>	tempus, ōris – <i>час</i>	mare, is <i>н</i> – <i>море</i>
Sing.						
N.	victor	miles	vox	nomēn	tempus	mare
G.	victōris	milītis	vocis	nomīnīs	tempōris	maris
D.	victōrī	milītī	vocī	nominī	tempōrī	mari
Acc.	victōrēm	imlītem	vocēm	nomēn	tempus	mare
Abl.	victorē	milīte	vocē	nomīnē	tempōrē	mari
Voc.	victor	miles	vox	nomēn	tempus	mare
Plur.						
N.	victores	milītēs	vocēs	nomīnā	tempōrā	maria
G.	victōrum	milītum	vocum	nomīnum	tempōrum	marium
D.	victōrībus	milītibus	vocībus	nominībus	temporībus	marībus
Acc.	victōrēs	milītēs	vocēs	nomīnā	tempōrā	maria
Abl.	victōrībus	milītibus	vocībus	nominībus	temporībus	marībus
Voc.	victores	milītēs	vocēs	nomīnā	tempōrā	maria

До III відміни належать іменники всіх родів що в **G. Sing.** мають закінчення **-īs**.

Іменники IV відміни

До IV відміни належать іменники чоловічого і середнього родів, а також деякі іменники жіночого роду, які в Gen. Sing. мають закінчення *-us*.
 Іменники жіночого роду на *-us*, що належать до IV відміни: *acus, us, f* – голка; *manus, us, f* – рука; *porticus, us, f* – колонада, портик; *nurus, us, f* – невістка; *socrus, us, f* – свекруха; *quercus, us, f* – дуб; *pinus, us, f* – сосна; *tribus, us, f* – триба, район; *domus, us, f* – дім

IV відміна	<i>usus, us, m</i> – <i>вживання, досвід</i>		<i>cornu, us, n</i> – <i>ріг</i>	
	Sing.	Plur.	Sing.	Plur.
N.	ususus	ususus	cornu	cornua
G.	ususus	ususuum	cornus	cornuum
D.	ususui	ususibus	cornu	cornibus
Acc.	ususum,	ususus	cornu	cornua
Abl.	ususu	ususibus	cornu	cornibus
Voc.	ususus	ususus	cornu	cornua

Іменники V відміни

До V відміни належать іменники жіночого роду, які в Nom. Sing. мають закінчення *-es*, а в Gen. Sing. *-ei* (*-ēi* – після голосного і *-ĕi* – після приголосного): *species, ēi f* – вид; *facies, ēi f* – обличчя, поверхня; *rēs, rēi f* – справа, річ; ; *fides, fiēi f* – *віра, довіра*; *planities, planitiēi f* – *рівнина*

До V відміни належить також іменник чоловічого роду *diēs, diēi m* – день.

V відміна	<i>res, rei f</i> <i>річ, справа</i>		<i>diēs, diēi m</i>	
	Sing.	Plur.	Sing.	Plur.
N.	rēs	rēs	diēs	diēs
G.	rēi	rērūm	diēi	diērūm
D.	rēi	rēbūs	diēi	diēbūs
Acc.	rēm	rēs	diem	diēs
Abl.	rē	rēbūs	die	diēbūs
Voc.	rēs	rēs	diēs	diēs

Послідовність морфологічного розбору іменника (Nomen substantivum)

Causa – справа.

1. Частина мови. Nomen substantivum.
2. Словникова форма запису іменника (*causa, ae, f* - справа).
3. Записуємо іменник у Genetivus singularis - *causae*.

4. Визначаємо основу (basis) іменника – caus-ae.
5. Визначаємо відміну (Declinatio) – Declinatio prima.
6. Визначаємо рід (Genus) – femininum (f).
7. Визначаємо відмінок (Causus) – Nominativus.
8. Визначаємо число (Numerus) - Singularis.

1. Exercitatio artem parat. – Вправи породжують майстерність.

Exercitatio – nomen substantivum; *exercitatio*, onis f – вправи; basis – exercitati-; declination tertia; genus femininum; casus Nominativus; numeru spluralis.

Artem – nomen substantivum; **ar**, *artis* f – мистецтво, ремесло, заняття, наука, засіб, досвідченість, майстерність; basis – ar-; declination tertia; genus femininum; casus Accusativus; numerous singularis.

ЛЕКЦІЯ 4 (lectio quarta).
NOMEN ADIECTIVUM. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ТА УТВОРЕННЯ
СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ.
PRONOMEN. ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ
ТА ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

1. Прикметник (*nomen adiectivum*).
2. Відміни прикметників.
3. Ступені порівняння (*gradus comparationis*).
4. Суплетивне утворення ступенів порівняння.
5. Займенник (*pronomen*). Розряди займенників.
6. Співвідносні слова (*verba correlativa*).

Citius, altius, fortius!
Швидше, вище, сильніше!
Ex nihilo nihil.
З нічого - ніщо.

1. Прикметник (*nomen adiectivum*)

Прикметники і займенники в латинській мові мають такі самі граматичні категорії, як і іменник: категорії роду (**genus**), числа (**numĕrus**), відмінка (**casus**) і відміни (**declinatio**).

1. Три роди (Genus):

а) masculĭnum (m)	–	чоловічий рід
б) feminĭnum (f)	–	жіночий рід
в) neutrum (n)	–	середній рід.

2. Два числа (Numĕri):

а) singulāris	–	однина
б) plurālis	–	множина.

3. Шість відмінків (Causus):

nominatĭvus (Nom.)	–	називний відмінок	(хто? що?)
genetĭvus (Gen.)	–	родовий відмінок	(кого? чого?)
datĭvus (Dat.)	–	давальный відмінок	(кому? чому?)
accusatĭvus (Acc.)	–	знахідний відмінок	(кого? що?)
ablatĭvus (Abl.)	–	аблатив або орудно-місцевий відмінок	(ким? чим? на кому? на чому? де? коли? звідки?)
vocatĭvus (Voc.)	–	кличний відмінок.	

Словникова форма прикметника:

Прикметник записують у трьох формах і в такій послідовності: 1) *masculīnum* (чоловічий рід), 2) *feminīnum* (жіночий рід), 3) *neutrum* (середній рід), наприклад, **magnus, a, um** – великий, а, е.

Якщо прикметник має тільки дві родові форми, то вказують тільки їх: **vulgaris, e** – звичайний, де форма **vulgaris** уживатиметься з іменниками чоловічого і жіночого роду, а форма **vulgarise** – середнього роду.

Якщо ж усі три родові форми прикметника збігаються, то в словнику подають одну форму: **felix** – щасливий, а, е.

2. Відміни прикметників.

Латинські прикметники поділяються на дві великі групи: до першої групи належать прикметники I-II відмін, до другої – прикметники III відміни

За зразком I–II відмін змінюємо прикметники

а) чоловічого роду із закінченнями **-ūs** та **-ēr**;

б) жіночого роду на **-a**;

в) середнього роду на **-um**.

Наприклад:

albus, a, um — білий, а, е;

niger, nigra, nigrum — чорний, а, е;

liber, libera, liberum — вільний, а, е.

Зверніть увагу, що прикметники жіночого роду відмінюються за взірцем I відміни, а чоловічого й середнього роду як іменники II відміни.

	<i>bonus, a, um</i> добрий, хороший, приємний			<i>pulcher, chra, chrum</i> вродливий, красивий, славний, благородний		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Sing.						
N.	<i>bonus</i>	<i>bona</i>	<i>bonum</i>	<i>pulcher</i>	<i>pulchra</i>	<i>pulchrum</i>
G.	<i>boni</i>	<i>bonae</i>	<i>boni</i>	<i>pulchri</i>	<i>pulchrae</i>	<i>pulchri</i>
D.	<i>bonō</i>	<i>bonae</i>	<i>bono</i>	<i>pulchrō</i>	<i>pulchrae</i>	<i>pulchrō</i>
Acc.	<i>bonum</i>	<i>bonam</i>	<i>bonum</i>	<i>pulchrum</i>	<i>pulchram</i>	<i>pulchrum</i>
Abl.	<i>bonō</i>	<i>bonā</i>	<i>bonō</i>	<i>pulchrō</i>	<i>pulchrā</i>	<i>pulchrō</i>
Voc.	<i>bone</i>	<i>bona</i>	<i>bonum</i>	<i>pulcher</i>	<i>pulchra</i>	<i>pulcher</i>
Plur.						
N.	<i>boni</i>	<i>bonae</i>	<i>bona</i>	<i>pulchri</i>	<i>pulchrā</i>	<i>pulchrā</i>
G.	<i>bonōrum</i>	<i>bonārum</i>	<i>bonōrum</i>	<i>pulchrōrum</i>	<i>pulchrārum</i>	<i>pulchrōrum</i>
D.	<i>bonis</i>	<i>bonis</i>	<i>bonis</i>	<i>pulchris</i>	<i>pulchris</i>	<i>pulchris</i>
Acc.	<i>bonōs</i>	<i>bonas</i>	<i>bona</i>	<i>pulchrōs</i>	<i>pulchrās</i>	<i>pulchrōs</i>

Abl.	bonis	bonis	bonis	pulchris	pulchris	pulchrā
Voc.	boni	bonae	bona	pulchri	pulchrā	pulchrā

За зразком прикметників трьох родових закінчень відмінюємо і займенникові прикметники (за шкільною граматиною української мови – прикметникові займенники). Наприклад:

unus, a, um	–	один, одна, одне
solus, a, um	–	єдиний, а, е; тільки один, а, е
alter, altera, alterum	–	один, а, е (з двох); інший, а, е
alius, alia, aliud	–	інший, а, е (з багатьох)
uter, utra, utrum	–	хто (з двох); який, а, е (з двох)
uterque, utraque, utrumque	–	кожний, а, е (з двох); той і другий,
neuter, neutra, neutrum	–	ніхто (з двох); жоден, а, е
ullus, ulla, ullum	–	який-небудь, а, е
nullus, nulla, nullum	–	жоден
totus, tota, totum	–	увесь

За зразком III відміни відмінюються всі інші прикметники.

<i>acēr, acrīs, acre</i> гострий						
	Sing.			Plur.		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
N.	acēr	acris	acrē	acrēs	acrēs	acriā
G.	acrīs	acrīs	acrīs	acrium	acrium	acrium
D.	acrī	acrī	acrī	acrībus	acrībus	acrībus
Acc.	acrēm	acrēm	acrē	acrēs	acrēs	acriā
Abl.	acrī	acrī	acrī	acrībus	acrībus	acrībus
Voc.	acēr	acris	acrē	acrēs	acrēs	acriā

<i>brevīs, e</i> короткий				
	Sing.		Plur.	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
N.	brevīs	brevē	brevēs	breviā
G.	brevīs	brevīs	brevium	brevium
D.	brevī	brevī	brevībus	brevībus
Acc.	brevēm	brevē	brevēs	breviā
Abl.	brevī	brevī	brevībus	brevībus
Voc.	brevīs	brevē	brevēs	breviā

3. Ступені порівняння прикметників

Прикметник має три ступені порівняння.

Gradus positīvus	–	звичайний ступінь: longus, a, um довгий; brevis, e короткий
Gradus comparatīvus	–	вищий ступінь: longior, longius довший; brevior, brevius короткий
Gradus superlatīvus	–	найвищий ступінь

У латинській мові функціонують синтетичні (однослівні) й аналітичні (двослівні) ступені порівняння. Найпродуктивнішими є синтетичні форми ступенів порівняння.

Вищий ступінь порівняння утворюється за допомогою суфіксів **-ior** у чоловічому й жіночого родів та **-ius** у середньому роді, що їх приєднують до практичної основи прикметника. У відмінковій формі **Gen. sing.** усі три роди мають закінчення **-ioris**.

longus, a, um довгий	– long-ior, long-ius	– довший
brevis, e короткий	– brev-ior, brev-ius	– короткий

У вищому ступені прикметники потрібно відмінювати як іменники III відміни.

3. Найвищий ступінь переважно утворюють за допомогою суфікса **issim** та закінчень **-ū̄s, -ā̄, -ū̄m**:

longus, a, um	– longissimū̄s, ā̄, ū̄m	– найдовший
brevis, e	– brevissimū̄s, ā̄, ū̄m.	– найкоротший

У найвищому ступені прикметники потрібно відмінювати як іменники I–II відміни

4. Суплетивні форми ступенів порівняння прикметника

У латинській мові, як і низці інших індоєвропейських мов, ступені порівняння прикметника можуть утворюватися від інших основ. Це суплетивні форми.

Наприклад, прикметники bonus, a, um *хороший*, malus, a, um *поганий*, parvus, a, um *малий* и multi, ae, a *численні*, magnus, a, um *великий* утворюють ступені порівняння від інших основ:

<i>Gradus positivus</i>	<i>Gradus comparativus</i>	<i>Gradus superlativus</i>
bonus, a, um	melior, melius	optimus, a, um
malus, a, um	peior, peius	pessimus, a, um
parvus, a, um	minor, minus	minimus, a, um
multi, ae, a	plures, plura	plurimi, ae, a

magnus, a, um

maior, maius

maximus, a, um

Аналітичні ступені порівняння

Аналітичні форми ступенів порівняння утворюємо додаючи прислівник *magis* для утворення вищого ступеня, а прислівник *maxime* – для найвищого.

magis idoneus, a, um – більш зручний

magis necessarius, a, um – більш потрібний

maxime idoneus, a, um – найбільш зручний

maxime necessarius, a, um – найбільш потрібний

5. Займенники (pronomen). Розряди займенників

Особові займенники (Pronomina personalia):

ego – я;

tu – ти;

nos – ми;

vos – ви

Зворотний займенник (Pronomen reflexivum)
sui (себе)

Вказівні займенники (Pronomina demonstrativa):

hic (m), haec (f), hoc (n) – цей, ця, це

Неозначені займенники (Pronomina indefinita):

Неозначені займенники утворюються від питальних займенників *quis, quid* і *qui, quae, quod* за допомогою додавання часток неозначеності **ali-, -quam, -quam, -dam, -vis, -libet, -que, -cum (que)**, які можуть вживатися перед займенником або після нього: *quidam* (m), *quaedam* (f), *quoddam* (n) – якийсь, якась, якась

Заперечні займенники (Pronomina negativa):

nemo – ніхто; nihil – ніщо

Питальні займенники (Pronomina interrogativa)

quis? quid? – хто?, що?; **qui?, quae?, quod?** – який, а, е?

Вказівні займенники (Pronomina demonstrativa)

а) ille, illa, illud – той, та, те (вказує на найвіддаленіший предмет);

б) iste, ista, istud – цей, ця, це; той, та, те (вказує на предмет поблизу особи);

в) is, ea, id – цей, ця, це; той, та, те; він, вона, воно;

г) hic, haec, hoc – цей, ця, це (вказує на предмет, який найближчий до того, хто говорить).

Вказівні займенники відмінюються, як прикметники першої і другої відміни (чоловічий і середній рід за другою відміною, жіночий – за першою) з двома особливостями:

- а) у родовому відмінку однини вони мають закінчення **-īus** (m, f, n);
б) у давальному відмінку однини закінчення **-i** (m, f, n).

Відносні займенники (Pronomīna relatīva)

qui (m), quae (f), quod (n) – який, яка, яке; чий, чия, чие; котрий, котра, котре.

Присвійні займенники (Pronomīna possessīva)

meus, a, um – мій, я, є

tuus, a, um – твій, я, є

suus, a, um – свій, я, є

noster, tra, trum – наш, а, є

vester, tra, trum – ваш, а, є.

ЛЕКЦІЯ 5 (lectio quinta).
NOMEN NUMERĀLE. УЗГОДЖЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ З ІМЕННИКАМИ

План

1. Числівники (**numeralia**). Класифікація.
2. Кількісні числівники (**numeralia cardinalia**).
3. Порядкові числівники (**numeralia ordinalia**).
4. Розділові числівники (**numeralia distributiva**).
5. Числівникові прислівники (**adverbia numeralia**).
6. Творення числівників. Відмінювання числівників. Синтаксис числівників

*Unum castigābis, centum emendābis –
 Одного покараєш, сотню виправиш
 Qui scribit, bis legit. –
 Хто пише, той двічі читає.*

Числівник (Nomen numerāle) Кількісні й порядкові числівники (Numeralia cardinalia et ordinalia).

У латинській мові є чотири розряди числівників:

1. Кількісні (**numeralia cardinalia**) – відповідають на питання *скільки?*
2. Порядкові (**numeralia ordinalia**) – відповідають на питання *який, а, е?*
3. Розділові (**numeralia distributiva**) – відповідають на питання *по скільки?*
4. Прислівникові (**numeralia adverbia**) – відповідають на питання *скільки разів?*

Арабські цифри	Римські цифри	Cardinalia Кількісні	Ordinalia Порядкові
1	I	unus, una, unum	primus, -a, -um
2	II	duo, duae, duo	secundus -a, -um; alter, -ēra, -ērum
3	III	tres, tres, tria	tertius, -a, -um
4	IV	quattuor	quartus, -a, -um
5	V	quinque	quintus, -a, -um
6	VI	sex	sextus, -a, -um
7	VII	septem	septimus, -a, -um
8	VIII	octo	octāvus, -a, -um
9	IX	novem	nonus, -a, -um
10	X	decem	decimus, -a, -um
11	XI	undecim	undecimus, -a, -um
12	XII	duodecim	duodecimus, -a, -um
13	XIII	tredecim	tertius decimus, -a, -um
14	XIV	quattuordecim	quartus decimus, -a, -um
15	XV	quindecim	quintus decimus, -a, -um
16	XVI	sedecim	sextus decimus, -a, -um
17	XVII	septendecim	septimus decimus, -a, -um

18	XVIII	duodeviginti	duodevicesimus, -a, -um
19	XIX	undeviginti	undevicesimus, -a, -um
20	XX	viginti	vicesimus, -a, -um
21	XXI	unus et viginti; viginti unus	unus et vicesimus, -a, -um; vicesimus primus, -a, -um
22	XXII	duo et viginti; viginti duo	alter et vicesimus, -a, -um; vicesimus alter, -era, -erum
28	XXVIII	duodetriginta	duodetricesimus, -a, -um
29	XXIX	undetriginta	undetricesimus, -a, -um
30	XXX	triginta	tricesimus, -a, -um
40	XL	quadraginta	quadragesimus, -a, -um
50	L	quingenta	quingentesimus, -a, -um
60	LX	sexaginta	sexagesimus, -a, -um
70	LXX	septuaginta	septuagesimus, -a, -um
80	LXXX	octoginta	octogesimus, -a, -um
90	XC	nonaginta	nonagesimus, -a, -um
98	XCVIII	octo et nonaginta; nonaginta octo	octavus et nonagesimus, -a, -um; nonagesimus octavus, -a, -um
99	XCIX	novem et nonaginta; nonaginta novem	nonus et nonagesimus, -a, -um; nonagesimus nonus, -a, -um
100	C	centum	centesimus, -a, -um
200	CC	ducenti, -ae, -a	ducentesimus, -a, -um
300	CCC	trecenti, -ae, -a	trecentesimus, -a, -um
400	CD	quadringenti, -ae, -a	quadringentesimus, -a, -um
500	D	quingenti, -ae, -a	quingentesimus, -a, -um
600	DC	sescenti, -ae, -a	sescentesimus, -a, -um
700	DCC	septingenti, -ae, -a	septingentesimus, -a, -um
800	DCCC	octingenti, -ae, -a	octingentesimus, -a, -um
900	CM	nongenti, -ae, -a	nongentesimus, -a, -um
1000	M	mille	millesimus, -a, -um
2000	MM	duo milia	bis millesimus, -a, -um
3000	III	tria milia	ter millesimus, -a, -um
4000	IV	quattuor milia	quater millesimus, -a, -um
5000	V	quinque milia	quinqies millesimus, -a, -um
10 000	IXI	decem milia	decies millesimus, -a, -um
100 000	C	centum milia	centies millesimus, -a, -um
1 000 000	M	decies centena milia	decies centies millesimus

1. Утворення кількісних числівників

Кількісні числівники від 1 до 10, 20 (viginti), 100 (centum) і 1000 (mille) – основні. Назви десятків і сотень – похідні, утворені від основних числівників із деякими фонетичними змінами³¹ Назви десятків з одиницями, сотень із

десятками і одиницями і т.д. – складені похідні.

1) Числівники від 11 до 17 утворюються додаванням до основного числівника слова **-dĕcim** (із decem), що означає десять: undĕcim, duodĕcim і т.д.

2) Складені числівники з останньою цифрою 8 або 9 утворюються відніманням від наступного десятка відповідно 2 або 1:

18 – duodeviginti	28 – duodetriginta
19 – undeviginti	29 – undetriginta

Числівники від 30 до 90 утворюються додаванням до основного числівника слова **-ginta**, що означає десяток: triginta, quinquaginta і т.д.

3) Двозначні числівники від 21 до 99 можна позначати двояко: або спочатку називаються десятки, а потім одиниці, або спочатку одиниці, далі сполучник et, а тоді десятки: 22 – viginti duo або duo et viginti.

4) Числівники від 200 до 900 утворюються додаванням до основного числівника **-centi** (із centum): sescenti або **-genti**: octingenti.

5) Числівники більше 100 позначаються так: спочатку йдуть сотні, далі десятки, потім одиниці: 847 – octingenti quadraginta septem.

2. Утворення порядкових числівників

Порядкові числівники, крім primus, -a, -um, secundus -a, -um або alter, -ĕra, -ĕrum, утворюються від відповідних кількісних числівників за допомогою родових закінчень -us (m), -a (f), -um (n): tertius, a, um.

Порядкові числівники, починаючи з 18, утворюються за допомогою суфікса **-esĭm-**: vicesĭmus, -a, -um (від viginti – 20). У складених порядкових числівниках усі частини є порядковими (в українській мові – тільки остання).

435 – quadringentesĭmus tricesĭmus quintus – чотириста тридцять п'ятий.

Відмінювання числівників

Із кількісних числівників відмінюються 1, 2, 3, сотні від 200 до 900 і тисячі.

а) Зразок відмінювання кількісних числівників:

unus, a, um; duo, duae, duo:

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	unus	una	unum	duo	duae	duo
Gen.	unĭus	unĭus	unĭus	duōrum	duārum	duōrum
Dat.	unĭ	unĭ	unĭ	duōbus	duābus	duōbus
Acc.	unum	unam	unum	duos	duas	duo
Abl.	unō	unā	unō	duōbus	duābus	duōbus
Voc.	une	una	unum	duo	duae	duo

б) Числівники tres (m, f), tria (n) відмінюються за третьою голосною відміною у множині:

Causus	Plurālis		
	m	f	n
Nom.	tres	tres	tria
Gen.	trium	trium	trium
Dat.	tribus	tribus	tribus
Acc.	tres	tres	tria

Abl.	tribus	tribus	tribus
Voc.	tres	tres	tria

в) Сотні від 200 до 900 відмінюються за першою і другою відміною іменників у множині:

Causus	Plurālis		
	m	f	n
Nom.	quingenti	quingentae	quingenta
Gen.	quingentōrum	quingentārum	quingentōrum
Dat.	quingentis	quingentis	quingentis
Acc.	quingentos	quingentas	quingenta
Abl.	quingentis	quingentis	quingentis
Voc.	quingenti	quingentae	quingenta

г) Числівник mille (тисяча) не відмінюється; для множини служить слово milia (тисячі) і відмінюється за третьою голосною відміною:

Causus	Plurālis
Nom.	milia
Gen.	miliūm
Dat.	milibus
Acc.	milia
Abl.	milibus
Voc.	milia

д) Порядкові числівники відмінюються, як прикметники першої і другої відміни в однині та множині.

Узгодження числівників з іменниками

1) Кількісні числівники до **mille** (тільки в однині у значенні одна тисяча) у латинській мові виступають означенням до іменника.

2) Відмінювані числівники 1, 2, 3 і назви сотень від 200 до 900 узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку:

duo viri (m) – два чоловіки

tres regiōnes (f) – три райони

ducenti libri (m) – 200 книжок

tria oppīda (n) – три міста.

3) Невідмінювані кількісні числівники від 4 до 100, а також числівник 1000 (mille) не впливають на відмінок іменника:

sex nomīna – 6 назв

decem arbōres – 10 дерев.

4) Від числівника milia (тисячі), як і від іменника, залежить інший іменник у родовому відмінку:

quattuor milia milītum – чотири тисячі воїнів.

5) Порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку, як і в українській мові:

annus millesīmus nongentesīmus nonagesīmus nonus – 1999 рік;

annus bis millesīmus secundus – 2002 рік.

Розділові та прислівникові числівники (*Numeralia distributiva et adverbia*)

Розділові числівники відповідають на питання по скільки? (*quotēni?*), прислівникові – на питання скільки разів? (*quotiens?*). Розділові та прислівникові числівники утворюються від відповідних кількісних, за винятком перших двох. Розділові числівники мають родові закінчення множини першої і другої відмін.

Розділові числівники утворюються за допомогою суфікса **-n-**, а прислівникові, починаючи від п'яти, – за допомогою суфікса **-ies**.

Розділові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку.

Розділові числівники (<i>Numeralia distributiva</i>)		Прислівникові числівники (<i>Numeralia adverbia</i>)	
<i>singŭli, ae, a</i>	по одному	<i>semel</i>	раз
<i>bini, ae, a</i>	по два	<i>bis</i>	два рази, двічі
<i>terni, ae, a</i>	по три	<i>ter</i>	тричі
<i>quaterni, ae, a</i>	по чотири	<i>quater</i>	чотири рази
<i>quini, ae, a</i>	по п'ять	<i>quinqies</i>	п'ять разів
<i>seni, ae, a</i>	по шість	<i>sexies</i>	шість разів
<i>septēni, ae, a</i>	по сім	<i>septies</i>	сім разів
<i>octōni, ae, a</i>	по вісім	<i>octies</i>	вісім разів
<i>novēni, ae, a</i>	по дев'ять	<i>novies</i>	дев'ять разів
<i>deni, ae, a</i>	по десять	<i>decies</i>	десять разів
<i>undēni, ae, a</i>	по одинадцять	<i>undecies</i>	одинадцять разів
<i>vicēni, ae, a</i>	по двадцять	<i>vicies</i>	двадцять разів
<i>centēni, ae, a</i>	по сто	<i>centies</i>	сто разів
<i>singŭla milia</i>	по одній тисячі	<i>milies</i>	тисяча разів

1) За допомогою порядкових числівників утворюються дробові: $1/4$ – *quarta pars*; $1/6$ – *sexta pars*; $1/9$ – *nona pars*; $3/5$ – *tres quintae*; $5/9$ – *quinque nonae*; $8/10$ – *octo decimae*; $4/15$ – *quattuor quintae decimae*.

2) Розділові і прислівникові числівники вживаються при множенні:

$2 \cdot 2 = 4$ *bis bina sunt quattuor*;

$5 \cdot 6 = 30$ *quinqies sena sunt triginta*;

$3 \cdot 8 = 24$ *ter octōna sunt viginti quattuor*.

3) При додаванні вживаються кількісні числівники:

$5 + 3 = 8$ *quinque et tres sunt octo*

$21 + 34 = 55$ *viginti unus et triginta quattuor sunt quinquaginta quinque*.

4) Порядкові числівники, кратні тисячам, виражаються за допомогою прислівникових числівників, наприклад:

quinqies millesimus – п'ять разів тисячний, 5000.

ЛЕКЦІЯ 6 (lectio sexta)
ADVERBIUM. УТВОРЕННЯ ТА СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ.
PRAEPOSITIO

План

1. Прислівник (**adverbium**). Особливості утворення та ступенів порівняння.
2. **Praepositio**. Прийменники з аблятивом.
3. Прийменники з акузативом.
4. Прийменники, які вживаються з генетивом.
5. Прийменники, які вживаються з акузативом та аблятивом.

*Primus inter pares. –
Перший серед рівних.*

1. Прислівник (adverbium). Особливості утворення та ступенів порівняння

У латинській мові існує дві категорії прислівників:
непохідні (дехто з латиністів їх називає «самостійні»): *semper* (завжди),
saepe (часто); *fere* (майже);
похідні, що утворилися від прикметників: *cito* (швидко); *longe* (довго);
fortiter (сміливо).

Прислівники від прикметників II відміни утворюються додаванням до
основи Gen. sing. закінчення **-e** або **-o**:

Прикметник	Gen. sing.	Прислівник
<i>latus</i> (широкий)	<i>lat-i</i>	<i>lat-e</i> (широко)
<i>tener</i> (ніжний)	<i>tener-i</i>	<i>tener-e</i> (ніжно)
<i>piger</i> (ледачий)	<i>pigr-i</i>	<i>pigr-e</i> (ліниво)
<i>tutus</i> (безпечний)		<i>tuto</i> (безпечно)

Від прикметників III відміни прислівники утворюються додаванням до
основи закінчення **-iter** або просто **-er** (якщо основа закінчується на **-nt**):

<i>celer</i> (швидкий)	<i>celeriter</i> (швидко)
<i>gravis</i> (тяжкий)	<i>graviter</i> (тяжко)
<i>brevis</i> (короткий)	<i>breviter</i> (коротко)
<i>felix</i> (щасливий)	<i>feliciter</i> (щасливо)

sapiens (розумний)
constans (постійний)

sapienter (розумно)
constanter (постійно)

У ролі прислівників вживається також форма Acc. або Abl. sing. деяких іменників і прикметників середнього роду: partim (частково), primum (спочатку), casū (раптово), merito (по заслугі, заслужено), verbātīm (дослівно), vulgō (публічно).

Прислівник в латинській мові має три ступені порівняння:

Gradus positīvus – звичайний ступінь.
Gradus comparatīvus – вищий ступінь.
Gradus superlatīvus – найвищий ступінь

Вищим ступенем прислівника є вищий ступінь середнього роду відповідного прикметника. Наприклад:

Gradus positīvus <i>nomen adiectivum</i>	Basis	Gradus comparatīvus <i>nomen adiectivum</i>	Gradus comparatīvus <i>adverbium</i>
prudens, ntis <i>розсудливий</i>	prudent-is	prudent-ior (m, f), prudent-ius (n) <i>розсудливіший, -а, -е</i>	prudent-ius <i>розсудливіше</i>

Найвищий ступінь прислівників утворюють від основи найвищого ступеня прикметників за допомогою закінчення –e:

facillīmus *найлегший* – facillīme *найлегше*

Утворюють прислівники ступені порівняння і суплетивно:

bene <i>добре</i>	melius <i>краще</i>	optimē <i>найкраще</i>
multum <i>багато</i>	plus <i>більше</i>	plūrimum <i>найбільше</i>
parum <i>мало</i>	minus <i>менше</i>	minimē <i>найменше</i>

2. Praepositio. Прийменники з аблятивом

У латинській мові прийменники вживаються з акузативом, аблятивом, акузативом і аблятивом, рідко з генетивом.

Найуживаніші прийменники з аблятивом:

a (ab) – від;
de – з, про, по;
pro – попереду, перед, за, замість;
sine – без;
cum – з;
e (ex) – із, з;
prae – перед, через.

3. Найуживаніші прийменники з акузативом:

ad – до, біля, для;
ante – перед, до;
apud – в, біля, при;
contra – проти, напроти;
extra – ззовні, поза, за;
infra – нижче, під, після;
intra – всередині, протягом;
inter – між;
ob – перед, внаслідок;
praeter – мимо, крім;
per – через, крізь;
post – після, позаду;
trans – через, за, по той бік;
supra – вище, над.

4. Прийменники, які вживаються з генетивом

Два прийменники **causa**, **gratia** – *заради, для, із-за, через* керують генетивом і вживаються постпозитивно.

Є ще рідковживаний прийменник **ergō** *для, заради, через*: **pietātis ergō** *через повагу*. Цей прийменник також уживають постпозитивно.

5. Прийменники з акузативом і аблятивом:

in – в, на, до
sub – під
super – над чим, на чому, на що,
subter – *знизу, під*
clam – *потай*.

На питання **де?** керують аблятивом, на питання **куди?** – акузативом.

ЛЕКЦІЯ 7 (*lectio septima*)

СИНТАКСИС. СТРУКТУРА ПРОСТОГО І СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

План

1. Синтаксис простого речення. Головні члени речення. Порядок слів.
2. Узгодження підмета та присудка.
3. Пряме питання (*quaestio recta*).
4. Узгодження часів (*consecutio temporum*).
5. Підрядні речення.
6. Непряме питання (*quaestio obliqua*).

*Maior e longinquo reverentia. –
Відстань збільшує повагу(авторитет).
Feci, quod potui, faciant meliora potentes. –
Я зробив усе, що міг, хто може, хай зробить краще.*

1. Синтаксис простого речення. Головні члени речення. Порядок слів.

У латинському простому реченні порядок слів досить вільний, але здебільшого підмет ставиться на початку речення, а присудок — в кінці. Прямий додаток виражається знахідним відмінком без прийменника і знаходиться ближче до присудка. Узгоджене означення ставиться здебільшого після означуваного слова **terra incognita** (невідома земля), **tabula rasa** (чиста дошка), але і **mea culpa** (дослівно: моя провина; український відповідник – перепошую, даруйте, пробачте, вибачте).

Означення, виражене іменником у родовому відмінку, часто вживається перед означуваним словом: *Persarum terra* (країна персів).

При запереченні вживається особова конструкція: підмет стоїть в *Nominativus*, дієслово *esse* узгоджується з ним у числі й особі: *In luna non est vita* (На місяці нема життя). Особові займенники при дієсловах здебільшого не вживаються.

Синтаксис простого поширеного речення

1. Порядок слів у латинській мові такий:
 - а) підмет (*subiectum*) стоїть на першому місці;
 - б) присудок (*praedicatum*) – переважно на останньому;
 - в) прямий додаток стоїть тільки в акузативі без прийменника перед присудком;
 - г) узгоджене означення стоїть переважно після означуваного слова.
2. Дієслово *esse* (бути) у значенні дієслова-зв'язки не пропускається, за винятком прислів'їв, крилатих висловів, сентенцій.
3. Іменна частина складеного присудка виражається іменником, прикметником, дієприкметником, займенником і стоїть у номінативі, узгоджуючись із підметом.
4. Заперечення при дієсловах не змінює дієслівного керування і побудови речення.

5. У латинському заперечному реченні може бути тільки одне заперечення. Якщо в реченні є два заперечення, то все висловлювання набуває позитивного змісту.

Синтаксис відмінків у пасивній конструкції

1. Для позначення знаряддя дії у пасивній конструкції вживається відмінок **ablativus instrumenti** (орудний знаряддя). Він відповідає на запитання чим?, яким знаряддям виконується дія? Наприклад: Monumenta hominum illustrium **floribus** ornantur. – Пам'ятники знатним людям прикрашають квітами.

2. Для позначення особи, яка діє, у пасивній конструкції вживається відмінок **ablativus auctoris** (орудний дійової особи), який вживається з прийменником **a (ab)**. Він відповідає на запитання, хто виконує дію? і перекладається на українську мову називним відмінком однини у зв'язку з перекладом пасивної конструкції активною. Наприклад: Patria nostra **a poetis** laudatur. – Поети прославляють нашу батьківщину. (Наша батьківщина прославляється поетами).

Синтаксис відмінків при ступенях порівняння прикметників

1. Орудний порівняння (Ablativus comparationis)

У латинській мові при вищому ступені порівняння можливі дві конструкції:

а) предмети, які порівнюють, ставлять у називному відмінку і між ними – сполучник **quam** – ніж, як:

Nihil est celerius, quam mens humana. – Ніщо не швидше, ніж людська думка.

Aurum gravius est, quam argentum. – Золото – важче, ніж срібло;

б) предмет, з яким порівнюють, стоїть в орудному відмінку без прийменника і такий орудний називається **Ablativus comparationis** (орудний порівняння). Українською мовою перекладається родовим відмінком з прийменником «за» або «від».

Nihil mente humana celerius est. – Ніщо не є швидше за людську думку.

Aurum argento gravius est. – Золото – важче від срібла.

2. Родовий частковий (Genetivus partitivus)

У латинській мові при найвищому ступені порівняння прикметників, коли із кількох предметів треба виокремити якийсь один, вживається родовий частковий (**Genetivus partitivus**), українською мовою перекладається родовим відмінком з прийменником з (*із*).

Omniū metallōrum aurum pretiosissimum est. – З усіх металів найцінніше золото.

Omniū oratōrum Cicero clarissimus erat. – З усіх ораторів найславнішим був Цицерон.

Синтаксис відмінків при числівниках

При числівниках у латинській мові вживаються відмінки з такими значеннями:

1. **Ablativus temporis** (аблятив часу) вказує на час виконання дії, відповідаючи на запитання коли?, у який час? Вживається без прийменника при словах: annus – рік; tempus – час; aetas – вік; aera – епоха; saeculum – сторіччя; mensis – місяць; dies – день; hora – година; ver – весна; nox – ніч та ін.

Roma anno septingentesimo quinquagesimo tertio ante aeram nostram condita est.
– Рим був заснований 453 р. до н.е.

2. **Accusativus temporis** (знахідний часу) вказує на час тривалості дії, а також вік, відповідаючи на питання як довго?, протягом якого часу? Інколи accusativus temporis вживається з прийменником per (протягом). Перекладається українською мовою знахідним або родовим відмінком зі словом «протягом»:

Graeci decem annos Troiam expugnabant. – Греки здобували Трою протягом десяти років.

2. Узгодження підмета та присудка

Простий дієслівний присудок (praedicatum) в латинській мові, як і в сучасній українській мові, узгоджується з підметом (subjectum) у числі та особі: **Charta (Epistula) non erubescit** – Папір не червоніє; **Mala herba cito crescit** – Погана трава швидко росте.

При підметі, вираженому інфінітивом або цілим реченням, прикметник-присудок вживається у середньому роді однини: **Dulce et decorum est pro patria mori** – Солодко і прекрасно померти за батьківщину.

Якщо вказівний або відносний займенник є підметом, то він узгоджується з іменною частиною присудка в роді та числі: **Haec mea culpa est** (Cic. Brut. 35) – Це – моя провина (дослівно: Ця – моя провина).

При декількох підметах присудок вживається у множині: **Romulus et Remus urbem condiderunt** – Ромул і Рем заснували місто.

При декількох підметах, вжитих у різних родах, перевага надається чоловічому роду перед жіночим та середнім, жіночому – перед середнім: **Pater et mater mortui sunt** (Ter. Eun. 518) – Батько і мати померли.

Якщо підмети – назви неістот однакового роду, то присудок або ставиться у тому ж роді, або вживається у середньому роді множини, або ж узгоджується з найближчим підметом: **Beneficium et injuria inter se contraria sunt** – Доброчинство і несправедливість протилежні одне одному.

3. Пряме питання (quaestio recta).

Питальні речення поділяють на прямі/непрямі за адресатом мовлення та одночленні/багаточленні за будовою

У прямих питаннях (простих питальних реченнях) присудок вживається в індикативі або у кон'юнктиві.

Наприклад:

Quid agis?	Що ти робиш?
Quid agēbas?	Що ти робив?
Quid egisti?	Що ти зробив?

Quid ages?	<i>Що робитимеш? Що будеш робити?</i>
Quid desideras?	<i>Що ти бажаєш?</i>
Quid opinaris?	<i>Що ти думаєш?</i>

4. Cōnsecūtiō temporum

У складнопідрядних речення присудок підрядного речення може бути вираженим часовими формами дійсного та умовного способів. Якщо присудок підрядного речення виражений часовими формами умовного способу, то їх уживання відбувається за правилом, що його прийнято називати cōnsecūtiō temporum (послідовність часів).

Уживання тієї чи тієї часової форми умовного способу в підрядних реченнях залежить від часової форми присудка головного речення; від часової співвіднесеності дій головного і підрядного речення.

У головному речення переважно використовують часові форми дійсного способу, інфінітив або імператив (наказовий спосіб).

Дія, виражена в підрядному реченні, щодо головного може бути одночасною, може передувати або ж здійснитися в майбутньому.

Правило послідовності часів

1. Якщо в головному реченні вжито форму одного із головних часів (Praesens, Futurum I, Futurum II, Imperativus), то в підрядному речення вживаємо

praesēns con., за умови, що дії, виражені і в головному, і в підрядному реченнях, відбуваються одночасно;

perfectum con., за умови, що дія в підрядному реченні відбувалася раніше від дії в головному реченні;

praesēns con. I (активного) описового дієвідмінювання, або форма на **-ūrus sim**, за умови, що дія в підрядному реченні відбудеться після дії в головному реченні.

2. Якщо в головному реченні вжито форму історичного часу (Imperfectum, Perfectum або Plusquamperfectum), то в підрядному реченні вживаємо

imperfectum con., за умови, що дії, виражені і в головному, і в підрядному реченнях, відбуваються одночасно;

plūsquamperfectum con., за умови, що дія в підрядному реченні відбувалася раніше від дії в головному реченні;

imperfectum con. I описового дієвідмінювання, або формою на **-ūrus essem**.

Повністю правило cōnsecūtiō temporum зреалізовується в підрядних реченнях тільки тоді, коли між діями підрядного і головного речень можливі всі три випадки співвіднесення часових форм. До таких речень належать підрядні з'ясувальні (непрямо запитальні і зі сполучником) **quīn**.

В інших видах підрядних речень cōnsecūtiō temporum діє частково. Наприклад, в підрядних цільових вживають тільки praesēns і imperfectum con. У підрядних реченнях часу зі сполучником cum historicum уживають тільки imperfectum con. і plūsquamperfectum con.

5. Складнопідрядне речення

Між складнопідрядними реченнями в латинській мові розрізняють такі види

1. Складнопідрядне речення з підрядним мети.

Сполучні засоби: сполучники **ut (uti)** *щоб*, **ne (ut ne)** *щоб не*, **neve** *і щоб не*

2. Складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним.

Сполучні засоби: сполучники **ut, ne (ut ne)** *що, щоб, що не, щоб не*, **neve** *і щоб*, а також сполучник **quod (quod explicativum)**

3. Складнопідрядне речення з підрядним наслідковим.

Сполучні засоби: сполучники **ut** *що (ut consecutivum)*, **ut non** *що не (ut nemo, ut nihil, ut nunquam)*, **neque** *і що не*.

Головне речення здебільшого містить співвідносні слова (або лише маються на увазі) зі значенням так, настільки, до того, до такої міри: **ita, sic, tam, tantopere, adeo, eo, usque eo, cum eo, ea condicione**; або вказівні займенники: **talis, is, hic, iste, ejusmodi, tantus, tot**.

4. Складнопідрядне речення з підрядним причини.

Сполучні засоби: сполучники **quod, quia, quoniam, cum (quum, quom)** *тому що, бо, оскільки* і можуть співвідноситися з корелятами в головному реченні **propterea, ideo, idcirco, ob eam causam** *тому (з тієї причини)*.

5. Складнопідрядне речення з підрядним умови.

Сполучні засоби: сполучники **si** *якщо* та **nisi, nisi non** *якщо не*.

6. Складнопідрядне речення з підрядним допустовим.

Сполучні засоби: сполучники **si, etsi, etiamsi, tametsi, quamquam, quanquam, quamvis, licet, cum (quum), ut (ne)** *хоча, навіть якщо, нехай*.

Головне речення містить кореляти **tamen, at, attamen, veruntamen, certe, at certe, tamen certe, saltem, nihilominus, tamen** *однак, тим не менше, все ж таки, зрештою*.

7. Складнопідрядне речення з підрядним міри та ступеня (порівняльні).

Сполучні засоби: сполучники **ut (uti), sicut (sicuti), quemadmodum, quomodo** *як*, які переважно вживаються із індикативом. У головному реченні наявні співвідносні слова **ita, sic, item** (так).

8. Складнопідрядне речення з підрядним умовно-бажальним.

Сполучні засоби: сполучники **dum, dum ne, dum-modo, dummodo ne, modo, modo ne, modo ut, tantum ne** (якби, тільки (не))

9. Складнопідрядне речення з підрядним означальним.

Сполучні засоби: відносні займенники, співвідносні займенники та прислівники, субстантивовані відносні займенники, відносні прислівники (**qui**,

quod, quis, qualis, talis, ubi, unde, quo, quomodo...).

10. Складнопідрядне речення з підрядним часу.

Сполучні засоби: сполучники **cum (quum)** коли, **quamdiu, dum, quoad, donec** доки, **quotienscunque** коли б то не

НЕПРЯМЕ ПИТАННЯ

Непряме питання – один із типів підрядних з'ясувальних речень, а його особливість в тому, що сполучним засобом є питальні займенники, прислівники, сполучники і частки.

Непряме питання залежить від дієслів із значенням «запитати» (**rogāre, interrogāre, quaerere**), «знати», «розуміти» (**scire, intellegere**), „говорити” (**dicere**), «бачити» (**videre**) і безособових дієслів і зворотів **notum (ignotum) est** (відомо, невідомо).

Питальні займенники:

quis? quid? хто? що?

quī? quae? quod? який? яка? яке?

quālis, e який? яке? (за якістю)

quantus, a, um який? яка? яке? (за величиною)

Питальні прислівники:

ubī? de?

quō? kudi?

unde? звідки?

quandō? коли? и др.

Питальні частки і сполучники:

а) **-ne** чи

num хіба, невже

nonne хіба не, невже не;

б) подвійний питальний сполучник **utrum... an... ли... или...** та ін.

У непрямих питаннях вживається кон'юнктив згідно з правилом *Consecutio temporum*.

Наприклад:

Sciō quid āctūrus sīs. – Я знаю, що ти зробиш, будеш робити.

Sciēbam quid āctūrus essēs. – Я знав, що ти зробиш, будеш робити.

12. Рекомендована література

Основна

1. Шинкарук В. Д. Латинська мова для юристів : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2011. – 576 с.
2. Антонюк Г. Д. Латинська мова : навч. посіб. для студ. базового напрямку 6.0305 «Філологія» / Г. Д. Антонюк ; Національний ун-т «Львівська політехніка». – Л. : Видавництво Національного ун-ту "Львівська політехніка", 2006. – 171 с.
3. Звонська Л. Л. Латинська мова : підруч. для студ. відділень класич. філології та ін. філол. спец. вищ. закл. освіти / Л. Л. Звонська, В. М. Шовковий. – К. : Книга, 2003. – 527 с.
4. Кислюк О. І. Курс латинської мови / О. І. Кислюк. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2002. – 142 с
5. Оленич Р. М. Латинська мова : підруч. для студ. ф-тів іноземної філології вищих навч. закл. / Р. М. Оленич. – 2. вид., випр. – Л. : Світ, 2001. – 350 с.
6. Сенів М. Г. Латинська мова : підруч. для студ. гуманіт. ф-тів / М. Г. Сенів, І. Г. Альошина ; Донец. нац. ун-т. - Вид. 3-тє, допов. і поліпш. – Д. : Ноулідж, 2009. – 350 с.
7. Сурілова Ю. М. Латинська мова : навч. посібник для студ. філол. спец. вищих навч. закл. / Ю. М. Сурілова ; Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : [б.в.], 2006. - 140 с.
8. Шведов С. А. Латинська мова : підруч. для студ. гуманіт. ф-тів ун-тів / С. А. Шведов ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – 2-ге вид., випр. та допов. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 387 с.